

TURINYS

Įžanga	7
1. ATMINTIES IR VAIZDO SAŲVEIKA	11
Sąsajų prizmė	12
2. TARP ILGESIO IR KOMUNIKACIJOS	29
Nostalgijos kultūra ir globalus ilgesys	30
Kultūrinės atminties mediacija	38
3. KINTANTI KULTŪROS IR ATMINTIES TOPOGRAFIJA	47
Postmodernybės pavidalai	48
Tarp modernybės ir postmodernybės	59
Atmintis, vieta ir bevietiškumas	66
Globalioji arba kosmopolitinė atmintis	75
4. ATMINTIS KINE: TARP VAIZDUOTĖS IR ISTORIJOS	85
Atmintis ir kinas	86
Kinematografinės pokario refleksijos	103
5. SUGRĮŽUSI ŽYDŲ TAUTOS ATMINTIS	117
Šiapus ir anapus vaizdo	118
Piligrimystė ir turizmas	138
6. MUZIEJŲ KULTŪRA IR DABARTIES PASIRINKIMAI	149
Atminties įmuziejinimas	150
Muziejus kaip medija	155
Institucinė kritika	161
Įsivaizduojama atmintis	174

7. VIZUALINĖ KULTŪRA IR MATOMUMO KULTAS	181
Vizualumo svaigulys	182
Vizualumas ir kultūrinė atmintis	214
8. GLOBALUS VIZUALUMAS IR TINKLINĖ KULTŪRA	219
Globalios kultūros profiliai	220
Meno bienalizacija	225
9. VAIZDŲ AKTYVIZMAS IR NAUJIEJI REŽIMAI	239
Vizualiniai konfliktai ir karai	240
Autoritarinis vizualumo dominavimas	253
Tarp kūno ir technologijos	260
Pabaigos žodis	271
Bibliografija	274
Reprodukcijų sąrašas	289
Asmenvardžių rodyklė	290
Trajectories of Memory and Glance: a Reflection on Visual Culture (Summary)	298
Contents	302

ĮŽANGA

Atmintis ir vizualumas – dvi šiuolaikinio pasaulio trajektorijos, nulėmusios dėsninę kultūros kaitą. Nuo XX a. antrosios pusės nostalgija pynėsi su atgaila, prisiminimais su priminimais, gręždami žvilgsnį į praeitį, išgyventą kolektyvinę ir individualią patirtį, tačiau sykiu didėjo ir vaizdų pasiūla, pasižyminti kūrybingomis inžinerijomis. Atstatant atmintyje išdilusią istoriją, intensyviai ieškota kultūrinės savasties ir nacionalinės tapatybės liudijimų. Sugrįžusi skaudžių istorinių išgyvenimų atmintis prikėlė, kas užgniaužta, nutylėta, sužadino kaltės pripažinimą ir atgailą. Ir paskatino tolesnius memorializacijos procesus – atminimų įamžinimą, minėjimų protrūkį, paveldo išsaugojimo ir atkūrimo būtinybę, kuriuos vis dėlto pamažu nustelbia atminties mediacija ir industrinimas, suinteresuotai remiamas globaliai veikiančio technoliberalizmo.

Vaizdų užvaldyta kultūra taip pat išgyveno esminius virsmus. Išplėstos vizualybės ribos stiprino regėjimo pretenzijas į naujus prasmių horizontus. Regis visas pasaulis atsivėrė matymu, kuris tapo kultūriškai įteisinta kapitalo forma, griaunančia pamatinių žmonijos vertybių hierarchijas. Globalus vizualumas ir regimumas keitė kultūros lauką, ne tik kaustydamas publikos dėmesį, keisdamas žvilgsnio trajektorijas, bet ir darydamas įtaką atminties įprasminimui, institucijų veiklai, kultūrinei refleksijai. Stiprėjančios vaizdo galios vizualumą pavertė aktyviu politinių kovų, atstojančių socialinių ir kultūrinių susidūrimų agentu. Tad vizualinė kultūra pasiremia atminties paveldu, o atminties raiška ir patirtis yra tarytum įstatyta į vizualinės kultūros rėmus, stiprinančius estetinį ir emocinį paveikumą.

Pirmojoje monografijos dalyje aptariama abipusė atminties ir vaizdo veikmė, kintančios atminties raiškos ir vizualinės kultūros formos. Antrojoje – nužymimos bendresnės atminties kultūros raidos tendencijos, pradėdant XX a. antroje pusėje plūstelėjusia nostalgijos banga, sužadinusia euforines lokalias tapatybės paieškas, praeities išgyvenimų atvertis, baigiant transkultūrinių mainų ir mediacijos procesais, kurie intensyvina atminties industrijos plėtrą.

Kultūrinės tapatybės ir atminties kaita aptariama trečiojoje dalyje, išryškinant postmodernybės bruožus, lėmusius įvairiakryptę atminties artikuliaciją, teorinių daugialypumo ir kaitumo konceptų sklaidą. Modernybėje sukurtą vientisos kultū-

rinės tapatybės ir atminties struktūrą keitė diversifikuotas modelis. Vaizdiniu imperatyvu grįsta postmodernybė racionalius pradus keitė į ekrano kultūrai būdingą spektaklišumą. Kito ir topografinė tapatybė: vietos reikšmę nustelbė bevietiško dinamika, įtvirtinusi globalias atminties dimensijas ir vizijas.

Plačios vaizdo reproduktivumo ir perprodukcijos galimybės lėmė, kad atminties formavimą perėmė regimos technologijos. Įsiviešpatavus kinui, televizijai ir kitoms medijoms, pranašiausia tapo regos joslė ir žiūrėjimo praktika. Todėl ketvirtojoje dalyje nagrinėjamos kinematografinės atminties reprezentacijos ir refleksijos, apimančios ir populiariesnes, ir konceptualesnes formas. Dėmesys sutelkiamas į Lietuvos kino akivarus – atmintį kuriančius filmus bei atminties remiacijos pastangas.

Atminties atogrąžas skatino Holokausto atminties fenomenas, peržengęs atskirų šalių ribas. Nutraukta tylėjimo politika sužadino skausmingos praeities įsisąmoninimo, žydų istorijos ir tragedijos įamžinimo procesus. Lietuvai atgavus nepriklausomybę, čia taip pat sugrįžo žydų istorinė ir kultūrinė atmintis, įprasminama įvairiomis reprezentacijų formomis. Penktojoje dalyje aptariami šie procesai, telkiant dėmesį į trauminės patirties nevaizduojamumą, apsaugantį gelminę tragedijos esmę nuo vizualinei kultūrai būdingo spektaklišumo, ir menininkų siūlomas alternatyvas – antipaminklinių formų interpretacijas. Taip pat atskleidžiama turizmo ir paveldo industrijos raida, įtraukianti savo sukurini ir Holokausto vietų lankymą bei generuojanti naujas patirtis, elgsenas ir vaizdiškumo raiškas.

Šeštoji dalis skirta atminties institucijų ir praeities įmuziejimo klausimams. Muziejų kultūra kinta, svyruodama tarp refleksyvių atminties reprezentavimo modelių ir medijinės komunikacijos. Muziejinei veiklai įtaką daro tiek bendroji atminties politika, tiek šiuolaikinės vizualinės technologijos, kurios skatina permąstyti muziejaus kaip kultūros archyvo sampratą ir jį integruoti į transkultūrinius tinklus. Menininkų brėžiama institucinės kritikos trajektorija, kuri nužymima šioje dalyje, taip pat liudija apie stiprėjančią globalių industrijų galią ir integralaus kapitalizmo tapsmą, kurie reikalauja kitų kritinių požiūrių bei kitokių kūrybos įrankių.

Tolesniuose monografijos skyriuose koncentruojamasi į vizualinės kultūros dėsningumus, regimumo ir matomumo įtaką socialiniam ir kultūriniam gyvenimui. Mūsų žvilgsnį telkiantis į reginius vizualumas generuoja fizinio ir mentalinio gyvenimo formas, inicijuodamas atminties ir tapatybės transformacijas. Todėl septintojoje dalyje giliau analizuojamos vaizdų galios, jų vartojimo ir stebėjimo praktikos, socio-kultūrinės regos laukas, kuris sudaro bendresnę atminties kultūros kontekstą. Išryškkinamas vaizdo ir atminties virsmas į specifinio kapitalo formas.

Aštuntojoje dalyje aptariami globalūs kultūros ir meno profiliai. Tinklinė ekosistema formuoja savitas pasaulėžiūros struktūras, kurios postmodernų kūrybos atvirumą keičia į prisitaikymą prie industrijų ir kūrybos ekonomikos. Tai atsispindi plačiau

analizuojamuose meno bienalizacijos procesuose, kurie koreguoja meno raidos trajektorijas dėmesio ekonomikos plotmėje.

Paskutinėje dalyje tyrinėjamas vaizdų aktyvizmas, kuris pasireiškia ir politinių konfliktų sferoje, ir žiniasklaidos strategijose, ir socialinių tinklų gyvenime. Išryškintos grėsmingos vizualumo galios, kurias reflektuoja ne tik vizualinės kultūros analitikai, bet ir savo kūryboje negailestingai apnuogina rašytojai bei režisieriai. Ir galiausiai išryškintos naujos trajektorijos, kuriose pagrindinis vaidmuo tenka informacinėms komunikacinėms technologijoms ir algoritmų kultūrai. Bitais matuojamame globalios atminties lauke formuojasi skaitmeninė žmogaus būtis, kurioje naujųjų industrijų atstovai diegia psichotechnologijas, nusitaikančias ne tik į socialumo, patirties, pajautų ir eroso, bet ir atminties sferą, glaudžiau siejamą su elgesio ir pasirinkimų vadyba.

Monografija parengta Lietuvos kultūros tyrimų institute vykdant ilgalaikę mokslinių tyrimų programą „Lietuvos kultūros raidos XX–XXI a. sandūroje tyrimai: tapatybės ir atmintys“ (2013–2017), kurios vienas iš uždavinių buvo išryškinti kintančias dabarties trajektorijas. Knyga grindžia tarpdisciplininės tyrimų metodologijos, siejančios humanitarinių ir socialinių mokslų metodus ir teorinius konceptus.

Ir atminties kultūra, ir vizualinė kultūra kaip atskirtos tyrimų plotmės įvairiais pjūviais yra analizuotos Lietuvos mokslininkų, tačiau mažiau nagrinėta jų tarpusavio sąveika ir sinergija. Viena vertus, monografijoje remiamasi žymių atminties tyrinėtojų metodologinėmis nuostatomis ir refleksijomis: Andreaso Huysseno, Svetlanos Boym, Aleidos ir Jano Assmannų, Ulricho Becko, Michelio Rothbergo, Astridos Erll, Marianne'os Hirsch, Paulio Ricoeuro, Bernard'o Stieglerio ir kitų. Kita vertus, ji grindžiama įvairialypiais vizualinės kultūros ir menotyros, kultūros antropologijos, sociologijos, filosofijos ir medių tyrimais, kurie apima Williamo J. T. Mitchello, Jonathano Crary, Nicolas Mirzoeffo, Hanso Beltingo, Horsto Bredekampo, Nathalie Heinich, André Guntherio, Gilles'o Lipovetsky, Michelio Maffesoli, Marco Augé, Paulio Virilio, Fredrico Jamesono, Luco Boltanskio ir Arnaud Esquerre'o bei kitų darbus. Taip autorės plečia ir papildo teorinį minties lauką, taip pat teorinius konceptus perkelia į lietuviškąjį kontekstą.

Tokia jungli ir šakota prieiga ne tik atidengia bendresnes dabarties pasaulį grindžiančias struktūras, kurios lemia vaizdo ir atminties kultūrų hibridiškumą ir ambivalentiškumą, bet ir atskleidžia kapitalizmo raidos dinamiką, plečiant analitinį diskursą, stiprinant kultūrinės industrijos kritiką ir skaidrinant kaitos procesų suvokimą. Tarpdisciplininiu veikalu siekiama atskleisti esmines transformacijas, kurios daro įtaką atminties ir žvilgsnio trajektorijų kitimui Lietuvoje ir pasaulyje. Tas kitimo formas ir tendencijas pristatant taip, kad jos plėstų akademinį diskursą ir sykiu sudomintų platesnes sociokultūriniais procesais besidominčių žmonių grupes.